

Guido MICHELINI

*Parmos universitetas***BALTŲ IR SLAVŲ KALBŲ VEIKSMAŽODŽIO BENDRI MODELIAI¹**

Atsižvelgiant į J. Kazlausko *Istorinėje gramatikoje* (Vilnius, 1968, 365–372) pateiktą būsimąjo laiko fleksijos kilmės nagrinėjimą, galima sutikti su jo nuomone, kad „būsimąjo laiko 3 a. formos niekada neturėjo gale *-i* <...>, būsimąjo laiko asmenavimo paradigma lietuvių kalboje galėjo turėti tik vieną formantą *-s-*. Formos *būsme*, *būste* tipo gali būti archaiškos ir senesnės, negu formos *būsime*, *būsitate*“. Tačiau Kazlauskas įtikinamais argumentais nepaaiškina, kodėl „vns. 1 a. forma daugelyje lietuvių kalbos tarmių ir latvių kalboje prieš galūnę *-u* turi ar yra turėjusi minkštą priebalsį“. Būtent nuo šio neišspręsto klausimo pradėsiu savo straipsnį.

Lietuvių kalbos būsimąjo laiko fleksiją galima sugretinti su s. sl. *-s-* sufikso aoristo paradigma, kurios kilmė nekelia jokios problemos².

Vienaskaita		Daugiskaita	
1 a. <i>-sū/-chū</i>	(<*-s- + -ō-n)	<i>-somū/-chomū</i>	(<*-s- + -ō-mō[s])
2 a. <i>-∅</i>	(<*-s- + -s)	<i>-ste</i>	(<*-s- + -te)
3 a. <i>-∅</i>	(<*-s- + -t)	<i>-sę</i>	(<*-s- + -nt)

Kadangi sl. kalbose tematinio balsio *ō* įterpimas tarp *-s-* ir galūnių yra naujadaras³, pagrįsta manyti, kad lie. būsimąjo laiko bei s. sl. *-s-* aoristo vns. 3 a., dgs. 1 ir 2 a. formos turi tą pačią kilmę⁴, sutinkant su J. Endzelyno⁵ nuomone, kad lie. būsimąjo laiko 3 a. nulinė galūnė greičiausiai kilusi iš **-t*.

Nuo s. sl. *-s-* aoristo besiskiriančią lie. būsimąjo laiko vns. 2 a. galūnę mėginsime paaiškinti, atmetę struktūrinį požiūrį neįtikinamą „tradicinę“ hipotezę (pagal kurią vietoje **-s-* buvo panaudotas indų-iranėnų kalboms giminiškas būsimąjo laiko

¹ Čia pateikiamus samprotavimus, prie kurių prieita laikantis struktūrinės kalbų analizės principų, pirmą kartą išdėsiu Parmos universitete per 1997–98 m. rusų kalbos studentams skaitytą baltų filologijos kursą: norėjau parodyti, kodėl rusistams itin naudinga įsigilinti į baltų kalbų rekonstrukcijos klausimus ne tik daiktavardžio, kaip jau nuo seno pripažįstama, bet ir veiksmažodžio srityje.

² Plg. A. Meillet, A. Vaillant, *Le slave commun*, 2-asis leid., Paris, 1934, 249–255.

³ Ten pat, 251.

⁴ Tai jau pastebėjo K. Brugmannas (*Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, II 3, Strassburg, 1897–1916, 794): „sind ins Paradigma Injunktivformen des *s-* Aorist eingemischt worden“.

⁵ Plg. J. Endzelīns, *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīga, 1948, 204.

sufiksas *-s*ǰ*ŏ-)⁶, nes *-s- ir *-s*ǰ*ŏ- (o ne *-sŏ-!) kaitaliojimas yra neįprastas dalykas⁷. Priimant labiau įtikinamą hipotezę, kad tolimoje priešistorinėje fazėje galūnė buvo tokia pati kaip sl. prokalbės *-s- aoristo, t. y. *-s, reikia paaiškinti, iš kur galėjo atsirasti -ie > -ĩ.

Nėra abejonės, kad dėl fonetinių priežasčių *-s- + -s turėjo virsti -s ir sutapti su 3 a. forma (po galūnės *-t nukritimo). Norėdami atskirti vns. 2 a. galūnę nuo 3 a. galūnės, kalbantieji pirmajai galūnei pridėjo -ĩ pagal analogiją su esamuoju laiku – greičiausiai su indoeuropietišku laikų archaizmu laikytinos⁸ tematinės formos *-ei (> ie/ĩ) galūnė: taigi *-s- tipo vns. 2 a. forma tapo *-s*ǰ*. O kai vėliau *-s- tipas perėjo iš aoristo klasės į tuomet besikuriančią būsimąjo laiko klasę, pagal analogiją su būsimajam laikui semantiškai artima esamojo laiko tematine fleksija buvo pridėta -ei galūnė ir forma tapo *-s*ǰ*ei; kitaip tariant, istorinėje perspektyvoje -i- ir -ei reikėtų laikyti skirtingais laikotarpiais pridėta dviguba vns. 2 a. galūnė.

Analogija pagal esamąjį laiką taip pat sąlygojo vns. 1 a. formos *-sŏn perdirbimą; tačiau atsirado ne *-sŏ, o *-s*ǰ*ŏ, nes buvo atsižvelgta į 2 a. formą *-s*ǰ*ei (> *-s*ǰ*ē), ją interpretuojant kaip -s- + -i- + -ei (> -ē). Įsigalėjus tokioms formoms, lietuvių tarmių arealo dalyje vėliau pagal naują analoginį procesą (su *turiu* tipo fleksija) formantas -ĩ- buvo įterpiamas prieš dgs. 1 ir 2 a. galūnes: kitaip tariant, analoginiu keliu *-smē ir *-stē tapo *-s*ǰ*mē ir *-s*ǰ*tē; tačiau neatmetama galimybė, kad šį procesą galėjo paskatinti vokalizacijos ĩ tarp s ir m radimasis. Formantas -ĩ- taip pat buvo įterptas prieš dalyvių sufiksus -nt- ir -ma-; be to, -nt- sufikso atveju prie -i- buvo pridėtas tematinis balsis ǎ (< *ŏ): tokią būsimąjo laiko veikiamojo dalyvio morfologijos raidą veikė produktyvus esamojo laiko tipas su -ĩǎ- sufiksu (analogija pagal vns. 1 ir 2 a. galūnes?), jeigu atmetama Kazlausko nuomonė, kad „būsimąjo laiko dalyvis turėjo būti padaromas su formantu *-ont“⁹.

Aptariant klausimą, kodėl baltų kalbose sigmatinė fleksija galėjo pereiti iš aoristo klasės į būsimąjo laiko klasę, priimama prielaida, kad senovės baltų kalbos turėjo gana panašią kaip slavų kalbų aoristo morfologinę sistemą: jai priklausė jau aptartas sigmatinis tipas, *-ā- sufikso ir galbūt tematinis tipas; *-ā- sufikso tipas dar nebuvo įsigalėjęs ir paplitęs kaip mums žinomose baltų kalbų sistemose.

Laikantis hipotezės, kad netaisyklingos ar ne visiškai taisyklingos paradigmos paprastai siekia senesnę laikotarpinę taisyklingos, pagrįsta manyti, kad *darō* ≈ *darē* ≈ *daryti* tipo paradigma yra iš esmės senovinė, nors čia būtojo laiko -ē- sufiksas grei-

⁶ Plg. K. Brugmann, Min. veik., II 3, 794: „Im Litauischen hat sich das -s*ǰ*o- Futurum erhalten“. Plg. taip pat Ch. Stang, Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen, Oslo, 1966, 397 t.

⁷ Taigi Kazlauskas (min. veik., 366–367) teisingai rašė, kad „būsimąjo laiko istorijos aiškinimas ypač sudėtingas yra todėl, kad labai sunku yra išaiškinti anksčiau minėtų formantų -sia-, -si- ir -s- santykį“.

⁸ Plg. C. Watkins, Indogermanische Grammatik, III 1: Geschichte der Indogermanischen Verbal-flexion, Heidelberg, 1969, 123.

⁹ Plg. J. Kazlauskas, Min. veik., 371.

čiausiai nėra indoeuropietiškos kilmės, bet kilęs iš senesnio $*-jā^{-10}$, panašiai kaip didžiausia dalis paradigmų su būtojo laiko $-ē-$ sufiksu ir vardažodinis sufiksas $-ē-$ (jis lietuvių areale neretai kaitaliojasi su $-io-$). Pagal tai, kas pasakyta, $darō ≈ darē ≈ daryti$ tipo paradigmą galima kildinti iš modelio $*-ā-$ [$< *-\check{e}a_2-$] $≈ *-\check{y}ā$ [$< *-\check{e}a_2i- + -\check{e}a_2-$] $≈ \bar{i}$ [$< *-\check{e}a_2\bar{i}-$], kuriam būdingas archajinis bruožas: galinio skiemens nulinis apofoninis laipsnis prieš „aoristo“ sufiksą $*-\check{e}a_2-$ ($> *ā$), su tokia pačia apofonija, kuri būdinga *vilkti* (*veĭka, vilko*), *riñkti* (*reñka, riñko*) tipo paradigmoms. Kaip galima matyti, šio modelio rekonstrukcijoje laikytasi struktūriniais samprotavimais paremtos hipotezės, kad *i* elementas nebuvo atskiras sufiksas, bet išsirutuliojo (ar išsilaikė?) po nulinio apofoninio laipsnio skiemens laringalinės fonemos ($*\check{a}$), panašiai kaip turėjo atsitikti *guli ≈ gulėti* tipo paradigmose.

Atsižvelgiant į pateiktus samprotavimus, galima teigti, kad ankstyvuojų priešistoriniu laikotarpiu tokie pirminiai veiksmažodžiai kaip *kaboti, gulėti* turėjo $-s-$ aoristą. Tai paaiškina, kodėl galinio skiemens apofoninis laipsnis galėjo būti ne nulinis, o e ($*\check{e}a_2 > \bar{a}$; $*\check{e}a_1 > \bar{e}$): panašiai kaip gretimose slavų kalbose, sigmatinio aoristo formose buvo apibendrinta vienaskaitos apofonija. Vėlesniu priešistoriniu laikotarpiu su sigmatinio aoristo formomis pradėjo konkuruoti $*-jā-$ sufikso naujadarai; dėl to šalia aoristo formų $*kābās, *gūlēs$ pradėtos vartoti formos *kābājā, gūlējā*. Naujadarams įsigalėjus, aoristo klasei nebereikalingos sigmatinio tipo formos sudarė naujos būsimąjo laiko klasės branduolį¹¹ pagal aukščiau trumpai aptartą raidą; pagal jų modelį vėliau atsirado būsimąjo laiko formos tais atvejais, kuriais paradigma niekuomet nebuvo turėjusi $*-s-$ aoristo (plg. *daryti* ir *nešti*).

Jeigu priimama tokia baltų kalbų veiksmažodžio rekonstrukcija, baltų ir slavų kalbų veiksmažodžio modeliai įgauna reikšmingų bendrų bruožų, be abejo, reikšmingesnių, negu manė Meillet'as rašydamas, kad „la déclination, conservatrice, est semblable dans les deux groupes; le verbe, novateur, très différent“¹²: kadangi šitie bruožai netolimu priešistoriniu laikotarpiu gerokai pasikeitė, pirmasis įspūdis būtų toks, jog baltų ir slavų kalbų veiksmažodžių ryšiai nėra labai artimi. Tačiau, kaip matėme, kitaip negu iki šiol interpretuojant kelis problemiškus lietuvių kalbos veiksmažodžio duomenis, galima minėtus bendrus bruožus atstatyti; jų galima rasti ir daugiau, nagrinėjant likusius veiksmažodžio raidos reiškinius.

Kai sigmatinis aoristas perėjo į baltų kalbų būsimąjį laiką, dvibalsio $*ei$ raida dar nebuvo pasiekusi galutinio etapo *ie* (jame $*jei$ ir $*ei$ sutapo): kitaip negalima paaiš-

¹⁰ Plg. G. Micheli, Die indogermanische Vorlage der $-ā-$ und $-ē-$ Praeterita in den baltischen Sprachen, – Zeitschrift für Slawistik, XXXV, 1990, 841–847.

¹¹ Iš dalies panašią raidą suponuoja Stangas (min. veik., 399), rašydamas, kad „Das Futurum auf athematischem $-s-$ entwickelte sich $<...>$ zu einer Zeit, wo der $-s-$ Aorist noch existierte, und hat dessen Verschwinden verursacht oder dazu beigetragen“; tačiau Stangas negali jos argumentuotai paremti, nes jam trūksta svarbaus grandinės momento ($*-iā-$ sufikso naujadarų įsigalėjimas).

¹² Plg. A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes, 7 leid., Paris, 1937, 72.

kinti, kodėl 1 a. forma buvo perdirbta į *-sīō, o ne *-sō. Atsižvelgiant į tai, aptariamą morfologinį pakitimą turėjo vykdyti, kai dar nebuvo pradėjęs veikti *ei raidą į ie supojuojantis Leskieno dėsnis, o Saussure'o dėsnis jau nebeveikė¹³ (kitais tokios formos kaip *eisii*, *eisi* arba *supsii*, *supsi* turėtų galinio skiemens kirtį). Taigi galima manyti, kad baltų kalbos sigmatinį aoristą išlaikė greičiausiai iki pirmojo tūkstantmečio pabaigos, kai lotynų kalba ir sanskritas jau senai nebebuvo gyvos, o tik inteligentų vartojamos kalbos: 500–600 metų laikotarpis buvo pakankamas šiems senoviniams bruožams pakeisti, ypač atsižvelgiant į tai, kad dar neegzistavo nei rašto, nei gramatikų tradicijos.

MODELLI COMUNI DEL VERBO DELLE LINGUE BALTICHE E SLAVE

Riassunto

In questo scritto si tratta dell'origine del futuro lituano, spiegandolo quale sviluppo di un più antico aoristo sigmatico, formazione che doveva avere un ruolo importante nella flessione baltica fino agli ultimi secoli dello scorso millennio e fu in seguito soppiantata dal tipo *-ā-/*iā- (> *-ē- dopo consonante).

Anche le forme di 1a e 2a persona singolare del futuro vengono spiegate a partire dall' aoristo sigmatico: cruciale è il ruolo di quest'ultima, risultato di una duplice inserzione di desinenze di seconda persona in tempi preistorici diversi.

In tal modo si "recupera" un modello comune per taluni aspetti importanti del verbo delle lingue baltiche e slave.

---

¹³ Plg. J. Kazlauskas, Min. veik., 369.